

lu 1928) ve Haşim Nezihî Okay (İstanbul 1954) tarafından yapılanlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Talât [Onay], *Âşık Dertli: Hayatı ve Divânı*, Bolu 1928; a.mlf., "Dertli ve Seyrânî Eseri Münasebetiyle", *TFA*, sy. 62 (1954), s. 1006-1008; S. Nüzhet Ergun, *Bektâştî Şairleri*, İstanbul 1930, s. 53-55; Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, III, 772-787; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 886-889; Cahit Öztelli, *Dertli-Seyrânî (Hayatı, Sanatı, Şiirleri)*, İstanbul 1953, s. 3-10, 27-53; H. Nezihî Okay, *Bolulu Dertli: Divânı, Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul 1954; Rıza Tevfik'in *Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman), Ankara 1982, s. 96-97, 103-104, 163, 340; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul 1983, s. 127-128; Şemsettin Kutlu, *Dertli*, Ankara 1988; Cevdet Canpulat, "Dertli ve Seyrânî", *TFA*, sy. 61 (1954), s. 971-973; Hüsnü Kınaylı, "Dertli", *İst.A*, VIII, 4471; Turgut Karabey, "Dertli, İbrahim", *TDEA*, II, 253-255.

NURİ YÜCE

DERVEZE, Muhammed İzzet

(محمد عزت دروزة)

Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş
(1888-1984)

Filistin direniş hareketi içinde
aktif rol alan
Arap fikir ve siyaset adamı,
müfessir ve tarihçi.

21 Haziran 1888'de Filistin'in Nablus şehrinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada yaptı. Maddî imkânsızlıklar yüzünden öğrenimine devam edemediğinden on sekiz yaşında memuriyete başladı. 1906-1918 yılları arasında Suriye'de posta ve telgraf idaresinin değişik kademelerinde memur, müdür ve müfettiş olarak çalıştı. Kısa bir süre Amman'da Emîr Abdullah b. Hüseyin'in divanında sekreterlik görevinde bulundu (1920). Filistin'in İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra 1927'ye kadar eğitim alanında çeşitli görevler üstlendi ve Medresetü'n-necâhî'l-vataniyye'nin müdürlüğünü yaptı (1922-1927). 1928 yılında Nablus'ta İdâretü'l-evkâfî'l-İslâmiyye'de müdürlük görevine başladı, 1932'de Filistin İslâmî Vakıflar İdaresi genel müdürlüğüne getirildi. 1936 yılında İngilizler'e karşı başlayan Filistin ayaklanmasında aktif rol aldığı gerekçesiyle görevinden uzaklaştırıldı ve Filistin'de ikamet etmesi yasaklandı (1937). Bundan sonra bir daha memuriyet yapmadı.

Derveze resmî görevlerinin yanı sıra 1906'dan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki fikir hareketleriyle de yakından ilgi-

lendi. Posta ve telgraf idaresinde iken İttihatçılar'ın gizli neşriyatını takip ederek bunların etkisinde kaldı. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. Arap milliyetçiliği hareketlerinde aktif rol olarak Osmanlı idaresindeki Arap vilâyetlerinde adem-i merkezîyetçi idareler tesis etmek isteyen parti ve cemiyetlerin kuruluşuna öncülük etti. 1911'de Nablus'ta kurulan el-Cem'iyetü'l-ilmîyyetü'l-Arabiyye, 1912'de Beyrut'ta kurulan ve büyük yankılar uyandıran el-Cem'iyetü'l-İslâhiyye bunlar arasındadır. 1914-1920 yıllarında Hizbü'l-Lâmerkeziyye'nin üyesi ve sekreteri olarak çalıştı. 1921-1932 arasında Kudüs'te el-Mü'temerü'l-Arabiyyü'l-Filistîniyye üyelik ve sekreterliği, el-Mü'temerü's-Süriyyü'l-âm üyeliği, anayasa danışmanlığı, Hizbü'l-istiklâl ve el-Cem'iyetü'l-Arabiyyetü'l-Filistîniyye kurucu üyeliği, 1936'da el-Hey'etü'l-Arabiyyetü'l-ulyâ'da bağımsızlık partisi temsilciliği gibi görevlerde bulundu. 1933'te İngilizler aleyhine Yafa şehrinde düzenlenen gösterilerde başından yaralandı. 1937-1939 yılları arasında Dimaşk'taki Filistin direniş hareketinin idarî ve malî sorumlusu olarak çalıştı. Derveze bu faaliyetleri yüzünden defalarca idarî takibata uğradı. 5 Haziran 1939'da Dimaşk'ta Fransız askerî mahkemesince Filistin direniş hareketlerini yönlendirdiği ve propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. 3 Kasım 1940 tarihine kadar süren tutukluluk süresince Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği gibi bazı eserlerini de burada kaleme aldı. Cezası tamamlanmadan kısa bir müddet önce Suriye'deki Fransız askerî yönetiminin çökmesi üzerine serbest kaldı. Ancak Suriye'yi işgal eden İngilizler'in baskılarına dayanamamaya 1940 yılında Türkiye'ye kaçtı. Fakat ülkeye izinsiz girdiği için tevkif edilerek Manisa Hapishanesi'ne gönderildi. Derveze başta on iki ciltlik tefsiri olmak üzere eserlerinin bir kısmını burada yazdı. 1945'te Suriye'ye döndü. 1948 yılında siyasî faaliyetleri bırakarak kendisini ilmî çalışmalara verdi ve 26 Temmuz 1984'te Şam'da öldü.

Muhammed İzzet Derveze, eserleri ve makaleleriyle Arap milliyetçiliğinin oluşmasını ve Filistin direniş hareketinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Eserleri. Derveze'nin elli civarında eseri yayımlanmıştır. Ayrıca muhtelif dergi ve gazetelerde neşredilmiş çok sayıda makalesi ve radyo konuşmaları vardır.

Önemli eserleri şunlardır: 1. *Havle'l hareketi'l-Arabiyyetü'l-hadîse* (I-VI, Sayda 1951-1953). Suriye'deki Osmanlı hâkimiyeti dönemini ve daha sonraki gelişmeleri, Lübnan, Suriye, Kuzey Afrika'da Fransız sömürgeciliğini ve buna karşı başlatılan Arap direnişini, Suriye ve Lübnan'ın kurtuluşunu, Filistin'deki İngiliz ve Siyonistler'in emperyalist hareketlerini, Araplar'ın bunlara karşı direnişlerini ve Arap dünyasının diğer meselelerini ele almaktadır. 2. *et-Tefsîrü'l-hadîs* (I-XII, Dimaşk 1961-1963). Derveze'nin bu eseri sûrelerin nüzül sırasına göre düzenlenmiştir.

Bunlardan başka yayımlanmış önemli eserlerinden bazıları şunlardır: *Rivâyetü vüfûdî'n-Nu'mân* (Beyrut 1911); *Rivâyetü's-simsâr* (Beyrut 1913); *Muhtaşaru Târîhi'l-Arab ve'l-İslâm* (I-II, Kahire 1925-1926); *Dürüsü't-târîhi'l-Arabî* (Dimaşk 1932); *Türkiyyetü'l-hadîse* (Beyrut 1946); *el-Kur'an ve'l-Yehûd ve'l-mer'e* (Sayda 1950); *Meşâkilü'l-âlemi'l-Arabî* (Dimaşk 1952); *el-Vahdetü'l-Arabiyye* (Beyrut 1958); *Târîhu Benî İsrâ'il min esfârihim* (Kahire 1377/1958, 1960; Sayda 1389/1969); *Me'sâtü Filistîn* (Dimaşk 1959); *Cihâdü'l-Filistîniyyîn* (Kahire 1960); *Târîhu'l-cinsi'l-Arabî fi muhtelifi'l-e'vâr ve'l-edvâr ve'l-aqtâr* (I-VIII, Sayda 1958-1963); *el-Arab ve'l-urûbe fi hikbeti't-teğallübî't-Türkî* (I-III, Dimaşk 1961-1963); *ed-Düstürü'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-nebeviyye* (I-II, Kahire 1386/1966, 2. bs.); *el-İslâm ve'l-iştirâkiyye* (Sayda 1967); *el-Mer'e fi'l-Kur'an ve's-Sünne* (Sayda 1387/1967); *Kıssatü'l-gazveti's-Sihyoniyiyye* (Küveyt 1970); *Neş'etü'l-hareketi'l-Arabiyyetü'l-hadîse* (Sayda 1972); *Qadiyyetü Filistîn ve'l-vahtetü'l-Arabiyye* (Sayda 1973); *el-Cihâd fi sebîlillâh fi'l-Kur'an ve'l-hadîs* (Dimaşk 1975); *el-Udvânü'l-İsrâ'îliyyi'l-ka'dîm ve'l-udvânü's-Sihyoniyi'l-hadîs* (I-II, Beyrut 1979); *el-Kur'an ve'l-mübeşşirûn* (Beyrut 1979); *Urûbetü Mısr kable'l-İslâm ve ba'dehû* (Kahire 1980); *el-Kur'an ve'l-mülhîdûn* (Dimaşk 1980, eser *Kur'an Cevap Veriyor* adıyla Abdullah Baykal tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir, İstanbul 1988); *el-Kur'anü'l-me'cid* (Sayda, ts.); *Asrû'n-nebî ve bî'etühû kable'l-bi'se* (Dimaşk 1946); *Sîretü'r-resûl* (Kahire 1948, 1965). Son iki eser Mehmet Yolcu tarafından *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* adıyla

üç cilt halinde Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1989).

BİBLİYOGRAFYA:

Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an Cevap Veriyor* (trc. Abdullah Baykal), İstanbul 1988, mütercim in önsözü, s. 7-13; Âdil Hasan Güneym, *Muhammed İzzet Derveze ve hareketi'n-nidâli'l-Filistînî*, Kahire, ts.; Hüseyin Ömer Hammâde, *Muhammed İzzet Derveze*, Dimaşk 1983; Ali Şevvâh İshak, *Mu'cemû muşannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1404/1984, II, 241; III, 204, 214, 231-234, 250; Kehâle, *Mu'cemû muşannefâtî'l-kütübî'l-'Arabîyye*, Beyrut 1406/1986, s. 531-532; Beyân Nüveyhiz el-Hüt, *el-Kiyâdat ve'l-mü'essesâtü's-siyâsiyye ft Filistîn: 1917-1947*, Beyrut 1986, bk. İndeks; İsmail K. Poonawala, "Muhammad 'Izzat Darwaza's principles of modern exegesis", *Approaches to the Qur'ân* (ed. G. R. Hawting — Abdul-Kader A. Shareef), London 1993, s. 225-246; a.mlf., "Muhammad 'Izzat Darwaza", *EI²* (İng.), VII, 442-443; *Mu.Fs.*, I, 209; II, 71; IV, 369, 371.

ZEKERİYA KURŞUN

DERVİŞ

(درویش)

Bir tarikata ve şeyhe bağlı olan mürid, sūfiyâne bir hayat yaşayan kişi.

Farsça bir kelime olmakla birlikte bütün müslüman milletlerin dillerine girmiş olan derviş, esas itibarıyla "muhtaç, yoksul ve dilenci" anlamlarına gelirse de geniş bir coğrafyada uzun süre kullanılması sebebiyle değişik mânalar kazanmıştır. Kelime Eski Farsça'da (Avesta) **drigōs**, **deryōs** ve **drigu**; Orta Farsça'da (Pehlevîce) **drīyōs**; Yeni Farsça'da **derviş** şeklinde kullanılmıştır.

Derviş kelimesinin hangi kökten geldiği kesin olarak bilinmediğinden bu konuda birçok görüş ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre kelime "kapı önü" anlamına gelen **der-pişt**ten gelmiştir. Sık sık kapıların önlerinde görüldükleri için dilencilere bu ad verilmiştir. Diğer bir görüşe göre "asılmak" anlamındaki **der-âvîhten** masdarının şimdiki zaman kökü olan **der-âviz** kelimesinden elde edilmiştir. Kapılara asıldıkları (âvîzende ez-der), kapıları tuttuklarından dilencilere derviş denilmiştir. Başka bir görüşe göre ise kelimenin aslı, "aramak ve dilenmek" anlamındaki **der-yüziden** masdarının şimdiki zaman kökü olan **der-yüzdür**. Ancak dilencilikle ilgili olan yukarıdaki mânaları sūfilere yakıştırmak istemeyenler, bu kelimeyi "inci gibi" anlamına gelen **dür-vîş** şeklinde telaffuz etmeyi tercih etmişlerdir (bk. Gıyâseddin, s. 364). Derviş kelimesinin köküyle ilgili görüş-

ler birtakım yakıştırmalar ihtiva etmekle birlikte kelimenin eskiden beri "yoksul ve dilenci" anlamında kullanılmış olduğu kesindir. Bugün de kapı (der) ile ilgili bulunan **deryüze** ve **deryüzeği** kelimeleri Farsça'da "dilenci" ve "dilencilik" anlamında kullanılmaktadır.

Derviş ve dervişi kelimeleri, erken bir dönemden itibaren zâhidi ve zühdü, sūfiyi ve tasavvufu ifade etmek üzere Arapça'daki **fakîr** ve **fakr** kelimelerinin yerine kullanılmış, zamanla daha farklı ve daha geniş bir muhteva kazanmıştır. İlk zâhid ve sūfilerin fakra ve fakire büyük değer verdikleri, Ebû Nasr es-Serrâc, Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzi, Hâce Abdullah Herevî, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Abdülkerim el-Kuşeyrî gibi sūfi müelliflerin eserlerinde bu konuya bir bölüm ayırıp önemini ifade etmelerinden anlaşılmaktadır. Müstemlî'nin *Şerh-i Ta'arruf'u*, Hücvîrî'nin *Keşfü'l-ma'cûb'u* ve Herevî'nin *Tabakâtü's-şūfiyye'si* gibi ilk Farsça tasavvufî eserlerde derviş ve dervişi kelimeleri, fakir ve fakr karşılığı olarak kullanılmıştır. Ebû Şekûr-i Belhî (ö. 303/915), Ebû Ferec-i Büstî (ö. 360/970) gibi şairler genel olarak derviş kelimesini "yoksul" anlamında kullandıkları gibi IV. (X.) yüzyılda yazılmış ünlü coğrafya kitabı *Hudûdü'l-'âlem*'de de kelime bu anlamda geçmektedir. Sa'dî-i Şirâzî, zenginlik-fakirlik (tevângerî-dervişi) konusunda bir dervişle giriştiği tartışmayı anlatırken aynı hususa işaret etmiştir (*Gülîstân*, s. 174-184).

Başlangıçta fakir gibi derviş kelimesi de hem yoksul kişi, hem de zengin bile olsa her yönden Allah'a muhtaç olduğunun şuuruna sahip sūfi anlamında kullanılıyor, sūfiler her iki anlamdaki dervişliğe büyük önem veriyorlardı (Herevî, s. 236, 513, 606). Bu dönemde dervişlik birinci anlamıyla yoksulluk ve gönül zen-

ginliğini, ikinci anlamıyla fâni olmayı ifade ediyordu.

III. (IX.) yüzyılda mânevî ve ruhanî hayata yönelen müslümanlar arasında iki kuvvetli temayül belirdi. Bunlardan birinin merkezi Irak, diğerinin merkezi Horasan'dı. Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakatî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi ünlülerin önderlik ettikleri Irak'taki harekete "tasavvuf", mensuplarına da "sūfi" deniliyordu. Bunlar dindarlığın mânevî esaslarına hassasiyetle bağlı kalmakla beraber âdâb, erkân, hırka gibi dış görünüşe ve semâa da önem veriyor, bu özellikleriyle toplumda farklı bir zümre olarak görünüyorlardı. Bâyezîd-i Bistâmî ve Hamdûn el-Kassâr gibi ünlülerin önderlik ettikleri Horasan'daki harekete ise "melâmet", mensuplarına da "Melâmî" veya "Melâmetî" adı veriliyordu. Bunlar halktan biri gibi görünmeyi tercih ettiklerinden kendilerini halktan farklı gösteren davranışlara, hırka ve semâ gibi mensuplarını teşhir eden şeylere kesinlikle karşı idiler. Bu husus iki derviş tipinin ortaya çıkmasına yol açtı. Irak sūfilerinin dervişliği hem içte (bâtin) hem dışta (zâhir) sadece Horasan Melâmîleri'nin dervişliği idi. Bu iki derviş tipi her dönemde varlığını sürdürmüştür.

İlk dönemlerde güçlü bir ruhî cazibesi olan irfan ve ahlâk sahibi şeyhler etrafında toplanan dervişler meşicilerde, evlerde ve özellikle zâviyelerde mürşidlerinin sohbetinden faydalanma fırsatını buluyorlardı. Tayfûriyye, Muhâsibiyeye, Cüneydiyye, Kassâriyye, Sehliyye ve Hakîmiyye gibi çeşitli adlar altında toplanan derviş zümreleri (Hücvîrî, s. 283-294) birtakım farklılıklar göstermekle beraber tasavvufun temel ilkelerinde birleşiyor, dervişlik zihniyetini birlikte geliştiriyorlardı. Daha çocukken babasıyla düzenli bir şekilde dervişlerin sohbetlerine katılan ünlü sūfi Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr (ö. 340/951), *Esrârü't-tevhîd* adlı eserinde dervişliğin esaslarını ve âdâbını ortaya koymuştu.

Dervişlik bir riyâzet ve mücadele faaliyetleriyle başlar. Sıkı bir perhize (imsâk) girilen bu dönemde yeme, içme, konuşma ve uyuma en aza indirilir; ibadet, zikir ve tefekkür artırılır; nefsin arzularına hâkim olmaya, ölçülü ve disiplinli yaşamaya, böylece ruhî bir erginlik ve mânevî olgunluğa ulaşmaya çalışılır. Çile hırkasını giyen derviş istediği gibi hareket edemez, zorluklara dayanmak mecburiyetindedir. Dervişin muradına ermesi için sabırlı ve tahammüllü olması şarttır.

XIX. yüzyılda basılmış İstanbul kartpostallarında iki derviş tipi (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi)

